

Application of Word Eloquence Pattern in the Process of Word Selection through Writing

Elham Sayyedani

Abstract

Writing is a tool for transferring of concepts, information and findings and it is subject to certain rules and principles in every language. Paying attention to the writing principles and avoidance of writing mistakes necessitate precise and systematic codification of the writing principles. One of these principles of systematic writing is paying attention to the smallest semantic unit, i.e. word, when writing. The recognition of the word and its proper application is the prelude to the correct writing. Offering an efficient pattern for the selection of the words assists correct writing. Word is the smallest part of writing and it plays an effective role in text formation. The coherent and principles connection of the words is of a considerable importance in writing. Failure in selecting correct words bars the advance to the next stage that is the very topic of coherent writing; therefore, correct writing depends on the precise and right selection and application of the words. In writing books, discussions on words are scattered about two parts, namely formal and lingual editions. In formal edition, the spelling method and cursive writing and block lettering are discussed. The discussion is solely related to the appearance of the words and the method of writing them. In lingual edition, as well, attention is directed at some wrong structures in writing of words; for example, words are discussed in discussions on various kinds of borrowing, serotyped writing, prolixity and so forth. But, an independent discussion regarding the principles of choice of word is missing from these books. Considering the importance of word selection and its being emphasized in rhetoric, enjoyment of such knowledge and, of course, its topics can set the ground appropriately for elucidating the principles of choice of word in Persian language.

There are discussions put forth in rhetoric that are significantly connected to the grammar and writing rules; some researchers have pointed to the relationship between grammar, semantics and their differences: grammar predominantly discusses the dos and distinctions; but, rhetoric substantially deals with such topics as artistic applications and the more effective choices and probabilities. Also, the discussions in semantics are mostly related to the meaning that can be somehow considered as spiritual aspects of grammatical issues (Shamisa, 2014, 31). But, discussions about the link between rhetoric and writing are amongst the topics that have not been yet considered the way they deserve.

Assistant Professor of Persian Language and Literature, University of Isfahan, Isfahan, Iran
e.sayyedani@ltr.ui.ac.ir

Received: 23/04/2018

Accepted: 26/06/2018

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License

Verbal eloquence and fluency is amongst the discussions closely related to writing in rhetoric. Eloquence in rhetorical books is proposed in three levels, word eloquence, discourse eloquence and speaker's fluency. In discussions on lexical eloquence, emphasis is made on the words' meanings, grammatical dos and don'ts, lexical euphony and agreeableness of the lexical sounds as well as the application of the words and these topics are all closely associated with writing style, especially choice of word. In fact, the thing that is posited in rhetoric as eloquence is the discussion about the writing dos and don'ts. Some researchers believe that this part of rhetoric should be placed amongst the topics discussed in grammar (see also, Vafaie and Aghababaei, 2015: 46). Although such subjects as eloquence and its types feature grammatical infrastructure in some discussions (like opposition to the analogy), it is not completely matching with the grammatical rules and it is found interlaced with writing style in many of the cases.

Considering the importance of words in writing and knowing that the emphasis is made on the conditions of selecting an eloquent word in rhetoric, the present study takes advantage of lexical eloquence pattern to take into account certain conditions for word selection in Persian language. Of course, the conditions mentioned for lexical eloquence in rhetoric are more of an affirmative aspect and the issue has been criticized to some extent; but, these same affirmative properties guide us to the optimum pattern of word selection. According to the descriptions presented up to here, the primary study question is that can the word eloquence pattern in rhetoric be used to offer an efficient pattern of word selection? So, the objective of the present article becomes the investigation and analysis of word eloquence pattern in rhetoric and then applying it in word selection.

Pondering over the rhetorical books indicate that the rhetoricians have made suggestions for the proper selection and application of words that can be appropriate solutions for choice of words. It was made clear in an investigation of the word eloquence in rhetoric and taking it into consideration in word selection process that:

- The thing that is proposed in rhetoric as word eloquence is a perfectly writing discussion that is intermixed in some of the cases with grammatical dos and don'ts.

- Many factors cause letter cacophony and discordance of words' euphony amongst which lengths of words, types of consonants and vowels and their style of arrangement can be pointed out.

- Word lengthiness or combination in writing can cause damages to language in two respects: 1) it can cause pronunciation cacophonies and 2) discord the writing system of the language. Thus, the collocation of the letters is of a considerable importance in both speech and writing while, in the majority of the definitions provided for letter cacophony in rhetorical books, it has been to be connected with pronunciation. It seems that the term can also incorporate the inappropriate collocation of letters in writing system of the language.

- Although strangeness/novelty of the usage is mostly applied for the obsolete and abandoned words from the perspective of rhetoric, it can be expanded to the words that do not feature the required validity and applicability in the standard Persian language and are not authenticated by the language specialists. Disregarding the obsolete and unfamiliar words, other word groups can be considered as instances of strangeness of the usage, including stereotyped writing, strange exotic words, unfamiliar colloquial words and some homonyms.

- The discussion about opposition to the analogy in rhetoric is perfectly laid on the foundation of grammar and its most important examples in choice of word and word use areas pertain to two parts: 1) borrowing from Arabic and other languages; 2) lack of paying attention to the morphological and semantic rules of Persian language.

- Antipathia of audition overlaps with letter cacophony in pronunciation area and it encompasses the use of heinous and bad words in rhetoric.

Keywords: Eloquence, Lexical Eloquence, Rhetoric, Writing, Word Selection

References

- Aghahosseini, Hussein and Sayyed Ali Asghar Mirbagherifard (2008). A criticism and analysis of the introductions to the rhetorical books: Word eloquence , *Journal of Literature and Humanities Department*, Shahid Bahonar University, Kerman Branch, (23): 1-18.
- Agh Owla, Hesam Al-Olama (1994). *Dorar al-Adab in semantic, discourse and rhetorical techniques*, Qom: Setareh.
- *Principles and criteria of word selection* (2009). Enacted by the academy of Persian language and literature, 3rd ed.
- Jorjani, Abdulqaher (1982). *Dala'el Al-E'ejaz*, revised and explicated by Sayyed Muhammad Rashid Reza, Beirut: Dar Al-Ma'arif.
- Haghshenas, Ali Muhammad, (2014). *Phonetics*, v.15, Tehran, Agah.
- Khatib Qazvini (no date). *Al-Izah fi Olum al-Balaqah*, Beirut: Dar Al-Kutub Al-Elmiyyeh.
- Khaffaji, Ibn Sanan (1953). *Serr al-Fasaha*, revised by Abdumotta al Sa'idi, Egypt: Muhammad Ali Sabih and Sons Publication Institutions.
- Dibaji, Sayyed Ebrahim (1997). *Bedayat al-Balaqah*, Tehran: Samt.
- Zulfaghari, Hassan (2016). *Teaching editing and orthography*, 2nd ed., Tehran: Elm.
- Raja ei, Muhammad Khalil (1961). *Ma'alem al-Balaqah in semantics, discourse and rhetoric*, Shiraz: University of Shiraz Press.
- Rezanejad, Gholamhossein (1988). *Principles of eloquence in Persian language*, Tehran: Al-Zahra University.
- Sarli, Nasergholi (2011). Rethinking the theoretical framework of eloquence , *Literary Criticism*, 4(14): 31-50, summer.
- Sarli, Nasergholi (2008). *Meanings*, 2nd ed., Tehran: Mitra.
- Shawqi Zaif (2005). *History and evolution of eloquence*, Muhammad Reza Torki (trans.), Tehran: Samt.
- Sa'idi, Abdumotta al (1999). *Baqiyat al-Izah Li Takhlis al-Miftah fi Olum al-Balaghah*, Cairo: Maktabat al-Adab.
- Tabibiyan, Sayyed Hamid (2013). *Equivalents of eloquence in Persian and Arabic: Based on Takhlis al-Miftah va Mokhtasar Al-Ma'ani*, 2nd ed., Tehran: Amir Kabir.
- Askari, Abu Halal (1989). *Al-Sana'atayn: Al-Kitabah wa al-She'er*, Beirut: Dar Al-Kutub Al-Elmiyyeh.
- Emarati Moghaddam, Davud (2016). *Eloquence from Aetna to Medina*, Tehran: Hermes.

- Mazandarani, Muhammad Hadi Ibn Muhammad Saleh (1997). *Anwar al-Balaqah in semantic, discourse and rhetorical techniques*, Muhammad Ali Gholaminejad (emend.), Tehran: Qibla Cultural Center Publication.
- Modradi et al. (2015). *Research in rhetoric and discourse and techniques of Persian literature*, Tehran: Payam-e-Noor University.
- Nafisi, Ali Akbar (1976). *Nafisi Dictionary*, with an introduction by Muhammad Ali Foroughi, v. 3, Tehran: Khayyam Bookstore.
- Nikoobakht, Naser (2016). *Principles of orthography in standard Persian language*, 5th ed., Tehran: Cheshmeh.
- Vafa ei, Abbasali and Somayyeh Aghababa ei (2015). *Rhetoric and Persian language grammar*, Tehran: Elmi Publication Institution.
- Hashemi, Sayyed Ahmad (1929). *Jawaher Al-Balaqah fi al-Ma'ani wa al-Bayan wa Al-Badi'e*, Egypt: Matba'at Al-Sa'adah.
- Homa'i Jalal Al-Din (1991). *About rhetoric and discourse*, by the efforts of Mahdokht Banoohoma'i Tehran: Homa.

کاربست الگوی فصاحت کلمه در فرایند واژه‌گزینی در نگارش

الهام سیدان*

چکیده

نگارش ابزاری برای انتقال مفاهیم، اطلاعات و یافته‌هاست که در هر زبانی تابع قواعد و اصولی است. توجه به اصول نگارش و پرهیز از کاربردهای خطاهای نگارشی نیازمند تدوین دقیق و نظام‌مند اصول نگارش است. یکی از اصول نگارش، توجه به کوچک‌ترین واحد معنایی در نگارش یعنی واژه است. شناخت واژه و کاربرد صحیح آن مقدمه نگارش صحیح محسوب می‌شود. ارائه الگویی کارآمد برای گزینش واژگان به نگارش صحیح یاری می‌رساند. به نظر می‌رسد در علوم ادبی مباحثی مطرح است که می‌تواند الگویی برای گزینش واژگان باشد که از جمله آنها بحث فصاحت و بلاغت و شرایط دستیابی به آن است. صرف نظر از کاستی‌های بحث و نقدهایی که بدان وارد است، با بهره‌گیری از این چارچوب و رفع کاستی‌ها و مشکلات آن می‌توان الگوی کارآمدی برای فرایند واژه‌گزینی در نگارش ارائه کرد؛ بنابراین در این پژوهش این الگو در فرایند واژه‌گزینی به کار برده می‌شود. نتایج نشان می‌دهد شرایطی که در کتاب‌های بلاغی برای فصاحت کلمه در نظر گرفته می‌شود، با اندکی تغییر و بسط، در حوزه نگارش مفید خواهد بود؛ از جمله اینکه غرابت استعمال، هم‌نشینی نامناسب حروف در نظام نوشتاری زبان را نیز دربرمی‌گیرد؛ همچنین اگرچه در علم معانی غرابت استعمال برای واژه‌های مهجور و متروک به کار می‌رود، این اصطلاح می‌تواند با توسع معنایی برای الفاظی که روایی و کاربرد لازم را در زبان فارسی معیار ندارند نیز به کار رود.

کلیدواژه‌ها: فصاحت، فصاحت کلمه، علم معانی، نگارش، واژه‌گزینی

۱- مقدمه

واژه‌گزینی یکی از اصول مهم در نگارش است. واژه کوچک‌ترین جزء در نگارش محسوب می‌شود که نقش مؤثری در شکل‌دهی متن دارد. ارتباط منسجم و اصولی واژگان اهمیت بسزایی در نگارش دارد. اگر واژه به‌درستی انتخاب نشود، مرحله بعد - که همان نگارش منسجم است - به‌خوبی میسر نمی‌شود؛ بنابراین نگارش صحیح درگرو انتخاب و کاربرد دقیق و بجای واژه‌هاست. در کتاب‌های نگارش بحث از واژه در دو بخش ویرایش صوری و زبانی به‌صورت پراکنده مطرح می‌شود. در ویرایش صوری از شیوه املای واژه‌ها و جدانویسی و سرهم‌نویسی کلمات بحث می‌شود. این بحث صرفاً به ظاهر کلمات و

e.sayyed@ltr.ui.ac.ir

* استادیار گروه زبان و ادبیات فارسی دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

تاریخ وصول: ۱۳۹۷/۲/۳ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۷/۴/۵

شیوه نگارش آنها مربوط می‌شود. در ویرایش زبانی نیز به برخی ساختارهای غلط در نگارش واژه‌ها توجه می‌شود؛ برای مثال در بحث از اقسام گرده‌برداری، کلیشه‌نویسی، درازنویسی و ... از کلمات بحث می‌شود؛ اما بحث مستقلاً در باب اصول واژه‌گزینی در این کتاب‌ها مطرح نیست. نظر به اهمیت واژه‌گزینی و تأکید بر آن در علم معانی، بهره‌گیری از این علم و البته تکمیل مباحث آن می‌تواند زمینه مناسبی برای تبیین اصول واژه‌گزینی در زبان فارسی باشد.

مباحثی در علم معانی مطرح می‌شود که ارتباط معناداری با دستور زبان و آیین نگارش دارد؛ برخی محققان به ارتباط دستور زبان و معانی و تفاوت‌های آنها اشاره کرده‌اند: «دستور بیشتر بحث تشخیص‌ها و بایدهاست؛ اما معانی بیشتر بحث کاربردهای هنری و مؤثرتر و شایدهاست. ... همچنین در معانی بحث ناظر بر معناست و می‌توان به لحاظی معانی را بحث معنوی مسائل دستوری دانست» (شمیسا، ۱۳۹۳: ۳۱)؛ اما بحث از پیوند علم معانی و نگارش از جمله موضوعاتی است که تاکنون به آن توجه نشده است.

از جمله مباحثی که در علم معانی ارتباط نزدیکی با آیین نگارش دارد، بحث از فصاحت و بلاغت کلام است. فصاحت در کتاب‌های بلاغی در سه سطح فصاحت کلمه، کلام و متکلم مطرح می‌شود. در بحث از فصاحت کلمه بر معانی کلمات، بایدهای و نبایدهای دستوری، خوشاهنگی و گوش‌نوازی کلمات و نیز کاربرد آنها تکیه می‌شود و این موضوعات ارتباط نزدیکی با آیین نگارش به‌ویژه فرایند واژه‌گزینی دارد. در واقع آنچه در علم معانی با عنوان «فصاحت» مطرح می‌شود، بحث از بایدها و نبایدهای نگارشی است. برخی محققان معتقدند این بخش از علم معانی در حوزه دستور زبان قرار می‌گیرد (وفایی و آقابابایی، ۱۳۹۴: ۴۶). اگرچه موضوع فصاحت و اقسام آن در برخی مباحث (مانند مخالفت قیاس) زیرساخت دستوری دارد، به‌طور کامل منطبق با قواعد دستوری نیست و در بسیاری موارد با آیین نگارش پیوند می‌خورد.

نظر به اهمیت واژه در نگارش و تأکید بر شرایط گزینش واژه فصیح در علم معانی در این پژوهش با بهره‌گیری از الگوی فصاحت کلمه شرایطی برای واژه‌گزینی در زبان فارسی در نظر گرفته می‌شود. البته شرایطی که برای فصاحت کلمه در علم معانی ذکر می‌شود جنبه سلبی دارد و به این موضوع نقدهایی وارد شده است؛ اما همین صفات سلبی ما را به الگوی مطلوب گزینش واژه‌ها رهنمون می‌شود. با این وصف پرسش اصلی این پژوهش آن است که آیا می‌توان با استفاده از الگوی فصاحت کلمه در علم معانی الگوی کارآمدی در واژه‌گزینی ارائه کرد؟ بنابراین هدف از این مقاله بررسی و تحلیل الگوی فصاحت کلمه در علم معانی و کاربرد آن در گزینش واژه‌هاست.

۲- پیشینه بحث

الگوی فصاحت و به‌طور خاص فصاحت کلمه در مقالاتی نقد و بررسی شده است. آقاحسینی و میرباقری فرد (۱۳۸۷) در مقاله‌ای با عنوان «نقد و تحلیل مقدمه کتاب‌های بلاغی: فصاحت کلمه» ضمن بررسی شواهدی که برای فصاحت کلمه در کتاب‌های بلاغی فارسی و عربی مطرح می‌شود، به نقد چهارچوب نظری بحث و طرح کاستی‌های آن می‌پردازند. سارلی نیز در مقاله‌ای با عنوان «بازاندیشی چارچوب نظری فصاحت» (۱۳۹۰) ضمن توصیف مجمل دیدگاه‌های سنتی در باب فصاحت به کمک یافته‌های زبان‌شناسی اجتماعی چارچوب جدیدی برای فصاحت پیشنهاد می‌کند.

تأمل در پژوهش‌های انجام‌شده نشان می‌دهد تاکنون تحقیقی در باب پیوند نگارش و معانی صورت نگرفته است و این موضوع با بهره‌گیری از الگوی فصاحت کلمه برای واژه‌گزینی برای نخستین بار در مقاله پیش رو انجام می‌شود.

۳- فصاحت کلمه

بحث از فصاحت و بلاغت از جمله موضوعاتی است که اهل لغت، متکلمان، قرآن‌پژوهان و البته به‌صورت خاص بلاغیان به

آن اهتمام ورزیده و توجه داشته‌اند. در علم معانی غالباً از این دو اصطلاح در کنار هم یاد می‌شود. فصاحت در لغت به معنای ظهور و روشنی است و فصاحت هر چیزی، وضوح آن است؛ برای مثال گفته می‌شود «أفصح الصبح»، هنگامی که صبح روشن می‌شود و یا «أفصح اللبن» به معنای اینکه کف و ناخالصی شیر کنار زده شد و شیر شفاف و روشن شد (خفاجی، ۱۹۵۳: ۵۹؛ عسکری، ۱۹۸۹: ۷). در باب فصاحت و بلاغت، تعریف آن و شرایط دستیابی بدان مباحث مختلفی مطرح است. در غالب کتاب‌ها فصاحت مقدمه بلاغت در نظر گرفته شده و به مجموعه‌ای از فضایل و رذایل در این زمینه اشاره و البته غالباً بر عیوب محل فصاحت تکیه شده است.

جرجانی در دو سطح کلمه و کلام از فصاحت سخن می‌گوید. او در قسم اول به زیبایی‌های لفظی و صور بیانی اشاره می‌کند. البته جرجانی همواره مکان کلمه را در نظم در نظر می‌گیرد. از نظر جرجانی شایسته است که کلمه پیش از وارد شدن در تألیف در نظر گرفته شود؛ زیرا واژه به تنهایی اهمیتی ندارد بلکه همجواری آن با دیگر واژه‌هاست که تأثیر خاص را ایجاد می‌کند (جرجانی، ۱۹۸۲: ۳۶-۳۵). از نظر او الفاظ به صورت مجرد و مفرد بر یکدیگر برتری ندارند؛ بلکه برتری داشتن یا نداشتن الفاظ وابسته به تناسب معنای لفظ با معنایی است که پس از آن می‌آید. جرجانی با طرح مثال‌هایی این نکته را تبیین می‌کند که واژه‌ای ممکن است در موضعی خوشایند باشد و در موضعی دیگر ثقیل و ناخوشایند باشد (همان: ۳۹-۳۸)؛ بنابراین او تعریف خود را از لفظ بر اساس پیوندهای معنایی و دلالت الفاظ استوار می‌کند.

ضیاء‌الدین بن اثیر فصاحت را امری صرفاً لفظی و بلاغت را به ترکیب‌بندی‌های کلام مربوط می‌داند؛ یعنی بلاغت هم برخاسته از لفظ و هم برخاسته از معناست (به نقل از شوقی ضیف، ۱۳۸۴: ۴۴۴). در غالب کتاب‌های متأخر فصاحت صفت کلمه، کلام و متکلم در نظر گرفته شده و شرایطی سلبی برای حصول آن ذکر شده است. به باور غالب بلاغیان بلاغت نیز صفت کلام و متکلم است (رجایی، ۱۳۴۰: ۳؛ مازندرانی، ۱۳۷۶: ۳۰؛ آق‌اولی، ۱۳۷۳: ۱۳-۴).

در باب فصاحت کلمه - که موضوع اصلی این مقاله است - نیز دسته‌بندی‌های مختلفی مطرح است. جاحظ از جمله کسانی است که به صورت پراکنده مباحثی را در این زمینه مطرح می‌کند. او معتقد است همان‌گونه که شایسته نیست لفظ عامیانه، مبتذل و بازاری باشد، نباید غریب و نامأنوس باشد؛ مگر آنکه گوینده خود از اعراب بدوی باشد (به نقل از شوقی ضیف، ۱۳۸۴: ۶۱)؛ همچنین او در *البيان والتبيين* از استواری و فخامت و لطافت، شیرینی لفظ و سادگی و روانی واژه‌ها سخن گفته است (همان: ۶۶).

ابن‌سنان خفاجی از نخستین کسانی است که این موضوع را مبسوط بیان کرده است. جامع‌ترین بحث در باب فصاحت در جهان اسلام را می‌توان در *سرالفصاحه ابن‌سنان* یافت (عمارتی‌مقدم، ۱۳۹۵: ۸۷). از منظر او فصاحت وصف الفاظ است و بلاغت وصف الفاظ به همراه معانی؛ بنابراین هر کلام بلیغی فصیح است اما هر فصیحی بلیغ نیست (خفاجی، ۱۹۵۳: ۶۰). خفاجی هشت شرط برای فصاحت کلمه در نظر می‌گیرد: ۱- لفظ از حروف بعید‌المخرج ترکیب شده باشد (همان: ۶۶). ۲- صرف نظر از بعید‌المخرج بودن حروف، لفظ باید زیبایی و مزیتی در ترکیب حروف داشته باشد؛ همچنان‌که بعضی از نغمه‌ها و رنگ‌ها نیز خوش‌آیندتر از دیگری هستند. خفاجی در این زمینه مثالی می‌زند: کلمات عذب، عذیب و عذبات از منظر ترکیب خوش‌آهنگ‌اند و ضمن بعید‌المخرج بودن حروف شیوه تألیف خاصی دارند؛ به صورتی که اگر «ذ» یا «ب» مقدم شود این خوش‌آهنگی از بین می‌رود (همان: ۶۷). ۳- الفاظ نباید غریب و نامأنوس و وحشی باشند (همان: ۶۹). ۴- لفظ نباید مبتذل و عامیانه باشد (همان: ۷۸). ۵- کلمه در عرف عربی صحیح رایج باشد و دیریاب و غریب نباشد؛ یعنی از جمله کلماتی باشد که اهل لغت آن را ناپسند نمی‌دارند و علمای نحو آن را از تصرف نابجا مصون دانسته‌اند (همان: ۸۳-۸۲). ۶- واژه کنایه از معنایی زشت و ناپسند نباشد (همان: ۹۲). ۷- کلمه معتدل باشد و طولانی و دارای حروف پرشمار نباشد (همان: ۹۶). ۸- هنگامی که معنا بر قلت، لطافت، خفت و خردی دلالت می‌کند، لفظ نیز برای اختصار به صورت مصغر بیاید (همان: ۹۷).

فخر رازی کلمه فصیح را واژه‌ای می‌داند که عربی صحیح و مطابق با قواعد لغت و نحو باشد و در آن غرابتی دیده نشود (به نقل از شوقی ضیف، ۱۳۸۴: ۳۷۶). ضیاءالدین بن اثیر نیز شروطی را توضیح می‌دهد که این‌سان خفاجی برای فصاحت کلمه ذکر کرده است. از منظر او تصغیر (شرط هشتم از شرایط فصاحت) مسئله‌ای نحوی است و موضوعی بلاغی نیست (همان: ۴۴۵).

دیدگاه‌های ابن‌سنان خفاجی در دوره‌های بعد به صورت موجز و فشرده مطرح شد؛ مثلاً دیدگاه اول و دوم او در باب بعیدالمخرج بودن و خوش‌آهنگی کلمات در بحث از تنافر حروف مطرح شد. دیدگاه‌های سوم تا پنجم می‌تواند مصداق غرابت استعمال در نظر گرفته شود. ضمن اینکه در دیدگاه پنجم به مخالفت قیاس و اینکه کلمه نباید براساس موازین دستوری باشد نیز اشاره شده است. دیدگاه ششم او در باب اینکه کلمه دلالت بر معنی زشت نکند، به نوعی با کراهت در سمع ارتباط دارد. هفتمین بحث او در باب فصاحت کلمه به این موضوع مربوط است که کلمه طولانی و پردندانه نباشد. نظر به اینکه کاربرد کلمات طولانی و پردندانه ضمن اینکه نگارش کلمه را با مشکل مواجه می‌کند، بر خوانش و خوش‌آهنگی کلمه نیز تأثیر منفی دارد؛ بنابراین این بحث را نیز می‌توان به موضوع تنافر حروف مربوط دانست. دیدگاه شماره هشت نیز - چنانکه ابن‌اثیر نیز مطرح کرده است - بحثی دستوری است و به بلاغت مربوط نیست.

در مجموع دیدگاه‌های دیگر بلاغیان نیز عیوب فصاحت در چهار شرط خلاصه شده است. از منظر آنان کلمه‌ای فصیح است که از عیوب زیر خالی باشد: ۱- تنافر حروف؛ ۲- غرابت استعمال؛ ۳- مخالفت قیاس؛ ۴- کراهت در سمع. البته برخی معاصران نیز تنافر حروف و کراهت در سمع را یکی دانسته‌اند (شمیسا، ۱۳۹۳: ۶۵). علاوه بر این، در برخی کتاب‌های بلاغی شرایط فصاحت به صورت ایجابی تبدیل شده است. دیباجی فصاحت کلمه را در گرو عذوبت (تنافر نداشتن)، مؤانست (غرابت نداشتن) و موافقت قیاس می‌داند (۱۳۷۶: ۷-۳).

۴- کاربست الگوی فصاحت کلمه در فرایند واژه‌گزینی

نظر به اینکه در غالب کتاب‌های متأخر بر چهار عیب (تنافر حروف، غرابت استعمال، مخالفت قیاس و کراهت در سمع) اتفاق نظر شده است و نیز اینکه برخی از عیوبی که با عنوان دیگری مطرح می‌شوند، می‌توانند ذیل یکی از این عیوب جای بگیرند، در این پژوهش بر چهار عیب مذکور و نقش مؤثر آنها در فرایند واژه‌گزینی تکیه می‌شود.

۴-۱ تنافر حروف / آواستیزی

گوشنوازی کلمات، حفظ موسیقی آنها، سهولت تلفظ و زیبایی از جمله اصولی است که باید در انتخاب واژه‌ها مدنظر قرار گیرد. در شیوه‌نامه اصول و ضوابط واژه‌گزینی فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی نیز آمده است: «در واژه‌گزینی باید قواعد آوایی زبان فارسی رعایت شود. همچنین تلفظی از وام‌واژه‌ها اختیار شود که با قواعد واج‌آرایی و ساختار هجایی زبان فارسی مطابقت داشته باشد» (اصول و ضوابط واژه‌گزینی، ۱۳۸۸: ۴۴). به‌طور کلی در بحث از زبان معیار و اصول معیارسازی نیز همواره به خوش‌آهنگی کلمات توجه شده است. اصل زیبایی از جمله ملاک‌های جامعه‌زبانی معیار است (سارلی، ۱۳۸۷: ۱۱۷). یکی از مسائل مرتبط با ملاک زیبایی، موسیقی الگوهای زبانی است. برخی الگوهای زبانی از نظر شنوندگان زمخت‌تر و برخی نرم‌تر و موسیقایی‌تر است. مردم نیز به‌طور عام هنگام روبه‌رو شدن با دو الگوی مشابه، الگوی خوش‌آهنگ‌تر و گوش‌نوازتر را برمی‌گزینند. ساده‌تر شدن الگوهای آوایی زبان‌ها نتیجه همین روند است (همان: ۱۲۰). البته زیبایی و خوش‌آهنگی کلمات تا حدی نسبی است و در میان جامعه‌های زبانی، زمان‌ها و مکان‌های مختلف، متفاوت است.

بحث از خوش‌آهنگی و گوش‌نوازی واژه‌ها در علم معانی ذیل بحث فصاحت کلمه مطرح می‌شود؛ هرچند که نقدهایی به شیوه طرح بحث در کتاب‌های بلاغی مطرح است و معیارهایی نیز که در این زمینه مطرح می‌شود، کاستی‌های بسیاری دارد.

تنافر حروف یکی از عیوب محل فصاحت از منظر بلاغیان است. تنافر حروف - که بدان «آواستیزی» نیز می‌گویند (طیبیان، ۱۳۹۲: ۲۳) - آن است که در اثر ترکیب حروف حالتی در کلمه ایجاد شود که به واسطه آن، کلمه با ثقالت و دشواری تلفظ شود (رجایی، ۱۳۴۰: ۳؛ همایی، ۱۳۷۰: ۲۵؛ مازندرانی، ۱۳۷۶: ۳۰)؛ مانند کلمه «هَعْنَع» (نام گیاهی در عربی) که از حروفی تشکیل شده که تلفظ آنها با هم مشکل است؛ زیرا همه حروف آن حلقی است (همایی، ۱۳۷۰: ۲۵؛ خطیب قزوینی، بی‌تا: ۵). تنافر را به دو قسم شدید و خفیف تقسیم کرده‌اند (هاشمی، ۱۳۵۰: ۶). برخی محققان هم تنافر حروف و کراهت در سمع را یکی دانسته‌اند (شمیسا، ۱۳۹۳: ۶۵). در اکثر کتاب‌های بلاغی - صرف نظر از شواهد عربی - بیتی از مولانا را برای تنافر حروف ذکر می‌کنند:

دو دهان داریم گویا همچو نی یک دهان پنهانست در لب‌های وی
در باب علت ایجاد تنافر حروف چهار دیدگاه وجود دارد:

۱) گروهی نزدیک‌بودن مخارج حروف را ملاک تشخیص تنافر حروف می‌دانند (مازندرانی، ۱۳۷۶: ۳۲) چنانکه در بحث از فصاحت کلمه به آن اشاره شد. خفاجی نیز معتقد است لفظ باید از حروف بعیدالمخرج ترکیب شده باشد؛ زیرا هم‌نشینی حروف بعیدالمخرج از حروف قریبالمخرج خوش‌آهنگ‌تر است (۱۹۵۳: ۶۶). نقدهایی به این دیدگاه وارد شده است؛ صعیدی با ذکر مثال این نظر را رد می‌کند. او واژه‌های «عَلَم» و «مَلَع» را مثال می‌زند که هر دو از حروف یکسان ترکیب شده‌اند؛ اما تلفظ واژه نخست برای زبان خفیف و موافق ذوق است؛ درحالی‌که واژه دوم اینگونه نیست. همچنین گاهی کلمه از حروف قریبالمخرج ترکیب شده اما تلفظ آن ثقیل نیست؛ مانند «دُقْتَه بَمَمی» که حروف «ب» و «ف» و «م» حروف متقارب هستند اما ثقالتی ندارند (صعیدی، ۱۴۲۰: ۱۰/۱).

۲) گروهی دوربودن مخارج حروف را از همدیگر ملاک و قاعده تشخیص تنافر می‌دانند (رضانژاد، ۱۳۶۷: ۱۸)

۳) به باور برخی دیگر از محققان کلمه‌ای خالی از تنافر حروف است که مخارج حروف آن بسیار به هم نزدیک و یا از هم دور نباشد (دیباچی، ۱۳۷۶: ۴)؛ مثلاً در کلمه «الهَعْنَع» که به معنی نوعی زدن حیوان با شاخه درخت است، تلفظ کلمه با توجه به نزدیکی بیش از حد مخارج حروف به هم، دشوار است یا در بیت زیر نزدیکی مخارج کلمه «ببایدت» موجب دشواری تلفظ شده است (مرادی و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۰):

تو را دانش و دین رهانند درست در رستگاری بیایدت جست

۴) برخی محققان نیز در نظر گرفتن مخارج حروف را درست نمی‌دانند و معتقدند معیار تشخیص ناخوش‌آهنگی حروف، ذوق سلیم است (هاشمی، ۱۳۵۰: ۶؛ رضانژاد، ۱۳۶۷: ۱۷؛ طیبیان، ۱۳۹۲: ۲۴) و هیچ قانونی برای شناخت ثقالت و دشواری وجود ندارد جز ذوق سلیمی که با نظر در کلام بلغا و تمرین شیوه آنها به دست آمده است (هاشمی، ۱۳۵۰: ۶)؛ تشخیص ثقل در کلمات وجدانی است و ذهن سلیم و طبع مستقیم آن را ادراک می‌کند و نمی‌توان قاعده مشخصی در نظر گرفت که کدام حروف و حرکات و سکنات موجب ثقالت کلام می‌شود (مازندرانی، ۱۳۷۶: ۳۱).

ذوق سلیم معیار دقیق و روشنی برای تشخیص ثقیل بودن یا دشواری تلفظ نیست و سهولت تلفظ واژه در هر زبانی تابع قواعدی است و علم به این قواعد برای ساختن واژه‌های خوش‌آهنگ مفید است؛ به تعبیر زبان‌شناختی، «تنافر حروف مشتمل بر نادیده گرفتن قواعد واجی در ساختن کلمات است» (سارلی، ۱۳۹۰: ۳۴). البته شمّ زبانی در تشخیص این دسته از واژه‌ها و پرهیز از کاربرد آنها نقش مؤثری دارد. اهل زبان به طور ناخودآگاه معمولاً از کاربرد این دسته از کلمات پرهیز می‌کنند. رواج نیافتن برخی الگوهای نوساخته نتیجه رعایت نکردن بعد زیبایی‌شناختی و موسیقایی است. برای مثال، معادل «چرخبال» برای هلی‌کوپتر ایرادی مهم دارد که در آن دو واج کم‌کاربرد و زمخت «چ» و «خ» به کار رفته و واژه دارای دو هجای کشیده است (همان: ۴۳).

صرف نظر از قواعد زبانی، عادت اهل زبان نیز در گزینش واژه‌ها و ترکیب واج‌ها مؤثر است. البته بحث از ماهیت آواها و اینکه بر اساس چه قواعد زبانی با هم ترکیب می‌شوند و چه ترکیب‌های صوتی در یک زبان ممکن است و چه ترکیب‌هایی ناممکن است، در آواشناسی و واج‌شناسی بررسی می‌شود و از چهارچوب این مقاله خارج است.

شیوه آرایش حروف و هجاها در واژه در خوش‌آهنگی آنها نقش مؤثری دارد. البته به‌طور ناخودآگاه کلمات خوش‌آهنگ پذیرش بیشتری بین فارسی‌زبانان دارند؛ اما در بین کلمات معمول هم برخی خوش‌آهنگ‌تر از بقیه هستند. در هر حال عوامل بسیاری ممکن است موجب تنافر حروف شود؛ از جمله:

۱- طول کلمه یا ترکیب: از شروطی که ابن‌سنان خفاجی برای فصاحت کلمه برمی‌شمرد آن است که کلمه معتدل باشد و طولانی و دارای حروف پرشمار نباشد (خفاجی، ۱۹۵۳م: ۹۶). طولانی بودن کلمه یا ترکیب از دو منظر می‌تواند آسیب‌زا باشد: الف) موجب ناخوش‌آهنگی کلمه در تلفظ می‌شود. البته صرف طولانی بودن کلمه موجب تنافر حروف یا ناخوشایندی تلفظ نمی‌شود. در برخی ترکیب‌ها ضمن اینکه طول ترکیب طولانی است، شیوه آرایش واج‌های هم‌نشین نیز موجب ناخوش‌آهنگی کلمه می‌شود. البته همیشه این ترکیب‌ها به ترکیب مشابه خوش‌آهنگ‌تری تبدیل نمی‌شوند و گاهی لازم است تغییر دیگری در ساختار جمله صورت گیرد؛ مثلاً فعل به صورت منفی ذکر شود:

ترکیب ناخوش‌آهنگ	مثال	ترکیب خوش‌آهنگ	مثال
غیر قابل اجرا	این طرح غیر قابل اجراست.	اجراشدنی نیست	این طرح اجراشدنی نیست
غیر قابل اعتماد	او فردی غیر قابل اعتماد است.	نامطمئن / معتمد نیست	او فردی معتمد نیست.
غیر قابل انتظار	نتیجه بازی غیر قابل انتظار بود.	غیر منتظره	نتیجه بازی غیر منتظره بود.
غیر قابل فروش	این ماشین غیر قابل فروش است.	فروشی نیست.	این ماشین فروشی نیست.
غیر قابل قبول	این موضوع غیر قابل قبول است.	پذیرفتنی نیست.	این موضوع پذیرفتنی نیست.

در مثال‌های مذکور قرار گرفتن دو صامت «ق» در یک ترکیب، کلمه را ناخوش‌آهنگ کرده است؛ ضمن اینکه این کلمات از سه بخش تشکیل شده و نسبت به ترکیب‌های مشابه کوتاه ناخوش‌آهنگ‌تر است. چنانکه در مثال‌های مذکور مشاهده می‌شود، گاهی این ترکیب می‌تواند با ترکیب خوش‌آهنگ‌تر دیگری که از نظر امتداد کوتاه‌تر است جایگزین شود: غیر قابل اعتماد - نامطمئن. برخی ترکیب‌ها نیز معادل خوش‌آهنگ‌تری دارند؛ اما ترکیب جایگزین از نظر طول تفاوت چندانی با ترکیب ناخوش‌آهنگ ندارد: غیر قابل برگشت - برگشت‌ناپذیر. در برخی مثال‌ها نیز لازم است با منفی کردن فعل و کوتاه‌سازی ترکیب، ناخوش‌آهنگی عبارت را از بین برد.

ب) طولانی بودن کلمه یا ترکیب، صرف نظر از دشواری تلفظ، ممکن است به زیبایی خط در نظام نوشتاری زبان آسیب بزند؛ زیرا خط نیز مانند آوا ماده‌ای است که نظام‌های زبانی را در خود منعکس می‌کند و با زبان رابطه دارد. به عبارت دیگر خط نشانه مادی، محسوس و نوشتاری برای نظام ذهنی زبان است و زبان یک پدیده ذهنی واحد با دو تظاهر مادی متفاوت یعنی نوشتاری و گفتاری است (حق‌شناس، ۱۳۹۳: ۱۴)؛ بنابراین شیوه هم‌نشینی حروف در دو حوزه گفتار و نوشتار اهمیت بسزایی دارد.

یکی از راهکارهایی که برای حفظ زیبایی کلمه در نگارش کلمات طولانی ذکر می‌شود آن است که این کلمات با نیم‌فاصله نگارش شوند. غالباً جدانویسی کلمات طولانی موجب می‌شود ناخوشایندی کلمه در نظام نوشتاری از بین برود؛

برای مثال واژه‌های «دوستداشتنی / دوست‌داشتنی» و «مصلحتبین / مصلحت‌بین» را در دو حالت نوشتاری (با نیم‌فاصله و بدون فاصله) در نظر بگیرید. سرهم‌نویسی این واژه‌ها به زیبایی نظام نوشتاری آسیب می‌زند؛ درحالی‌که جداکردن آنها با نیم‌فاصله ضمن اینکه موجب زیباتر شدن شیوه نگارش می‌شود، سهولت و روانی خوانش را نیز در پی دارد.

در غالب تعاریفی که از تنافر حروف در کتاب‌های بلاغی مطرح است، تنافر حروف به بحث تلفظ مربوط می‌شود. به نظر می‌رسد این اصطلاح می‌تواند هم‌نشینی نامناسب حروف در نظام نوشتاری زبان را نیز دربرگیرد؛ بنابراین نظر به اینکه ناخوشایندی و رمندگی حروف در هم‌نشینی می‌تواند در نظام نوشتاری یا گفتاری انعکاس یابد، تنافر حروف نه تنها تلفظ که صورت مکتوب و نظام نوشتاری زبان را نیز در پی می‌گیرد.

۲- نوع صامت‌ها و مصوت‌ها و شیوه آرایش آنها: آرایش صامت‌ها و مصوت‌ها نقش مؤثری در ایجاد آهنگ کلام دارد؛ مثلاً قرارگرفتن صامت‌های «ش» و «چ» را در کنار هم موجب دشواری تلفظ دانسته‌اند؛ زیرا «چ» خود مرکب از «ش» و «ت» است؛ بنابراین تلفظ اسم روسی «شچدرین» برای فارسی‌زبان ثقیل است (شمیسا، ۱۳۹۳: ۶۵). کلمه «شچک» به معنی «سرفه سخت» (نفیسی، ۱۳۵۵: ۳/ ذیل شچک) نیز از همین مقوله است و به دلیل کنارهم قرارگرفتن دو صامت «ش» و «چ» به راحتی تلفظ نمی‌شود. این در حالی است که کلمات «چشیدن»، «چشم» با همان ترکیب صامت‌ها دشواری تلفظ ندارد. در این کلمات صامت «چ» پیش از صامت «ش» قرار گرفته است. ساکن یا متحرک‌بودن صامت‌ها نیز نقش مؤثری در خوش‌آهنگی یا ناخوش‌آهنگی کلام دارد. حتی در واژه‌هایی مثل «بیادت» یا «پنهانست» که در غالب کتاب‌های بلاغی برای تنافر حروف مثال می‌زنند، آنچه سبب دشواری تلفظ شده است، قریب و بعیدبودن مخارج حروف نیست؛ بلکه حذف حرکت یک حرف به ضرورت وزن شعر این دشواری را پدید آورده است. در «بیادت» حذف حرکت «د» و در «پنهانست» حذف حرکت «ن»؛ در حالی‌که اگر این کلمات در نثر به کار رود یا به ضرورت وزن ساکن نشود، تلفظ طبیعی خود را حفظ می‌کند» (آقاحسینی و میرباقری فرد، ۱۳۸۷: ۵-۶).

البته به طور طبیعی اهل زبان برای آسان کردن تلفظ از فرایندهایی همچون قلب، حذف، اضافه، ابدال و ... بهره می‌گیرند. در واژه‌هایی نیز که ساکن بودن صامت‌هایی در کلمه ثقلت کلام را در پی داشته باشد، در فرایند اضافه یک حرکت به کلمه افزوده می‌شود. «فرایند اضافه تابع قواعد صوتی زبان است؛ به این تعبیر که هرگاه در ترکیب آواها با هم نوعی هم‌نشینی بین واحدهای زبانی به وجود آید که یا براساس طبیعت آوایی زبان ثقیل باشد یا خلاف نظام صوتی زبان محسوب شود، برای رفع این اشکال یک واحد زنجیری به زنجیره گفتار اضافه می‌کنند» (حقوق‌شناس، ۱۳۹۳: ۱۵۹). تبدیل واژه‌هایی مثل «یادگار» و «شهریار» و «مهربان» به «یادگار»، «شهریار» و «مهربان» از همین مقوله است.

ترکیب‌هایی نیز که حروف تکرارشونده یا حروفی دارند که مخارج آنها به یکدیگر نزدیک است، تلفظ آنها با ثقلت همراه است؛ مثال:

خوش‌پز	مغاک‌گاه	اسلام‌مدار
خوش‌پوش	استرس‌زا	اسم‌مانند
خوش‌پوشاک	گنج‌جو	دنج‌جا
خوش‌شانس	رنج‌جو	اکسیژن‌ساز

در این ترکیب‌ها مکتبی میانه ترکیب وجود دارد که خوانش کلمه را ثقیل می‌کند؛ به طور مثال قرارگرفتن حروف «ش» و «پ» در ترکیب خوش‌پز موجب ناخوش‌آهنگی کلام و دشواری خوانش آن شده است؛ در حالی‌که قرارگرفتن این دو حرف در واژه «آشپز» مشکلی ایجاد نکرده است. هرچندکه در برخی کلمات با فرایندهایی همچون حذف یا ادغام و ... تلفظ واژه روان‌تر می‌شود، بهتر است تا حد امکان از کاربست کلماتی که ثقلت تلفظ دارند، پرهیز کرد. برای مثال کلمه «تنش‌زا»

به مراتب از «استرس‌زا» خوش‌آهنگ‌تر است.

۴-۲ غرابت استعمال

صراحت، روشنی و زودیاب‌بودن معنی از جمله ویژگی‌هایی است که باید در فرایند واژه‌گزینی مد نظر قرار بگیرد. واژه‌ای که معنی آن زودیاب و روشن باشد بر واژه‌ای که معنی دیریاب دارد ترجیح دارد. توجه به زودیاب‌بودن معنی در الگوی فصاحت کلمه با غرابت استعمال ارتباط پیدا می‌کند. غرابت استعمال یعنی اینکه لفظ غریب و نامأنوس (وحشی) نباشد (خفاجی، ۱۹۵۳م: ۶۹؛ همایی، ۱۳۷۰: ۲۶) یا کلمه «مأنوس‌الاستعمال» و «ظاهرالمعنی» باشد (مازندرانی، ۱۳۷۶: ۳۴)؛ در غرابت استعمال شرط است که از به‌کاربردن کلمات غریب و دورازذهن و غیرمعمول و مرده پرهیز شود (شمیسا، ۱۳۹۳: ۶۸). شرایطی در کتاب‌های بلاغی برای غرابت استعمال ذکر شده است؛ از جمله اینکه درک مفهوم کلمه نیازمند مراجعه به کتاب‌های لغت و تفحص در آنها باشد (مازندرانی، ۱۳۷۶: ۳۴؛ رجایی، ۱۳۴۰: ۶). گاهی نیز غرابت چنان به نهایت می‌رسد که معنی کلمه از تتبع در کتاب‌های لغت نیز معلوم نمی‌شود (مازندرانی، ۱۳۷۶: ۳۴). همایی معتقد است شرط شهرت استعمال کلمه و غرابت نداشتن جز از نظر تعقید نیست و باید آن را مشمول تعقید قرار داد (همایی، ۱۳۷۰: ۲۸). نظر به اینکه این بحث به‌طور مستقیم با زیرساخت‌های دستوری ارتباطی ندارد، بهتر است به‌صورت جداگانه بررسی شود.

شمیسا معتقد است غرابت استعمال مربوط به سبک‌شناسی است؛ زیرا در هر دوره‌ای زبان معیار (نرم) وجود داشته است. از این رو، بسیاری از لغات سبک خراسانی امروزه برای ما غریب می‌نمایند و دوره خود طبیعی بوده‌اند (شمیسا، ۱۳۸۶: ۶۹-۶۸)؛ بنابراین بحث غرابت استعمال موضوعی نسبی است و در پدیدآمدن آن عوامل مختلفی از جمله زمان، مکان و مخاطب نقش دارد و نمی‌توان برای شناخت آن معیار روشن و قطعی به‌دست داد (آقاحسینی و میرباقری، ۱۳۸۷: ۷).

برخی بلاغیان معتقدند اگر لفظ غریب‌الاستعمال باشد، فهم معنای آن نیازمند مراجعه به کتب لغت است؛ اما به نظر می‌رسد گاهی الفاظی در زبان به کار می‌روند که فهم معنای آنها به‌آسانی صورت می‌گیرد؛ اما روایی و کاربرد لازم را در زبان فارسی معیار ندارند. به باور برخی بلاغیان نیز معیار روا آن است که اهل زبان آن را به رسمیت شناخته باشند و دستوریان آن را از تصرف نابجا مصون دانسته باشند (خفاجی، ۱۹۵۳م: ۸۳-۸۲). به‌طور کلی زبان معیار گونه‌ای از یک زبان است که اکثر افراد جامعه زبانی آن را پذیرفته‌اند (سارلی، ۱۳۸۷: ۱). در باب ملاک‌های زبان معیار دیدگاه‌های مختلفی مطرح است. به‌طور کلی پنج ملاک معیار در هر جامعه زبانی مطرح است: خلوص،^۱ زیبایی،^۲ کارایی،^۳ کفایت^۴ و قابلیت پذیرش^۵ (همان: ۱۱۷)؛ بنابراین یکی از ملاک‌های زبان معیار، قابلیت پذیرش است؛ یعنی الگوی زبانی باید در جامعه زبانی مقبولیت و مطلوبیت داشته باشد؛ این در حالی است که بسیاری از الگوهای زبانی فراگیر نیستند و به‌صورت خاص و محدود در صنف خاص، گفتار یا نوشتار به کار می‌روند. بنابراین غرابت استعمال می‌تواند مصداق‌های گوناگونی داشته باشد که در کتاب‌های بلاغی به آنها توجه نشده است. صرف‌نظر از واژه‌های نامأنوس و مهجور فارسی، گروه‌واژه‌های ذیل می‌تواند از مصداق غرابت استعمال تلقی شود:

۴-۲-۱ کلیشه‌های نوشتاری: برای سنجش غرابت کاربرد در نظر گرفتن این نکته ضروری می‌نماید که کاربرد واژه در زبان

نوشتار غریب باشد یا در زبان گفتار. بسیاری از واژه‌ها صرفاً در زبان نوشتاری رواج دارند؛ مثل کلمات «می‌باشد» و «وی». برخی واژه‌ها نیز خاص گفتار است و در نوشتار غریب می‌نماید؛ مثل «لای (به‌معنای داخل)». نظر به اینکه هماهنگی گفتار و نوشتار یکی از ضروریات در الگوی زبانی معیار است، به‌کاربردن هر دو دسته از واژگان در زبان صحیح نیست. بنابراین کلیشه‌های نگارشی را نیز

^۱ purity

^۲ beauty

^۳ efficiency

^۴ adequacy

^۵ acceptability

می‌توان از جمله مصداق‌های غرابت استعمال برشمرد و از کاربست آنها در زبان اجتناب کرد.

۴-۲-۲ لغات بیگانه نامأنوس: بسیاری از شواهدی که برای غرابت استعمال در کتاب‌های بلاغی ذکر می‌شود، از جمله الفاظ عربی نامأنوس و نامتداول در زبان فارسی است. هرچند که ارتباط و تعامل بین زبان‌ها موجب غنای زبان می‌شود و سره‌سازی کامل زبان از واژه‌های بیگانه اساساً مطلوب نیست، باید در نظر داشت که کاربرد افراطی و نابجای واژه‌های بیگانه - به‌ویژه زمانی که معادل فارسی گویا و رایجی دارد - به هیچ وجه جایز نیست. در این میان، کلمات و ترکیب‌های عربی غریب و نامأنوس، بیشترین کاربرد را در زبان فارسی دارند که تا حد امکان باید از کاربرد آنها پرهیز کرد؛ مثال:

واژه بیگانه	برابر فارسی	واژه بیگانه	برابر فارسی
احصائیه	آمار	اطفاء حریق	آتش‌نشانی
مجهول‌الهویه	ناشناس	غمض عین	چشم‌پوشی
طرفه العین	چشم‌برهم‌زدن	صعب‌الوصول	دشواریاب / دیریاب
طوعاً او کرهأ	خواه‌ناخواه	انتحال	سرقه ادبی
مختلف‌اللون	رنگارنگ	انتحار	خودکشی
بیع	خریدن	علی‌الاصول	دراصل
لذا	بنابراین	مع ذلک	با وجود این / با این حال

صرف‌نظر از لغات عربی، واژه‌هایی نیز از دیگر زبان‌های بیگانه مانند انگلیسی و فرانسه وارد زبان فارسی شده‌اند و گاهی بدون معادل‌سازی در زبان فارسی به کار می‌روند. نظر به اینکه برخی از این واژه‌ها نیز برای همه اهل زبان مأنوس نیست و دریافت معنای آن نیازمند تأمل و تدبر است، مصداق غرابت استعمال است و باید از کاربرد آنها پرهیز کرد؛ مثال:

واژه بیگانه	برابر فارسی	واژه بیگانه	برابر فارسی
ادیتور	ویراستار	آنتیک	عتیقه
اِشیل	پایه	بولتن	خبرنامه
اکازیون	فرصت مناسب	تورنمنت	مسابقات چندگانه
انسستیتیو	مؤسسه	کنستانتره	افشره
آلارم	زنگ هشدار	مانیفست	بیانیه
کاراکتر	خصلت، سرشت	فاینال	نهایی

صرف‌نظر از این دسته واژه‌ها، طبق اصول فرهنگستان «زبان علم در کشور زبان فارسی است و باید فارسی بماند (اصول و ضوابط واژه‌گزینی، ۱۳۸۸: ۲۶). بر این اساس معادل‌یابی واژگان بیگانه در زبان علمی کشور نیز همواره مدنظر فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی بوده است.

۴-۲-۳ لغات عامیانه نامأنوس: «زبان عامیانه گونه محدود کاربرد زبان شفاهی و روزمره است که متأثر است از گفتار روزمره خانوادگی، خویشاوندی یا متکی بر موقعیت‌های رفتاری، اجتماعی، تاریخی و محلی است. زبان عامیانه از فرهنگ عوام مایه‌ور شده است و مشتمل بر پاره‌ای تعابیر و اصطلاحات عوام، ضرب‌المثل‌ها و گاه کلمات رکیک و ناسزا است» (نیکوبخت، ۱۳۹۵: ۲۸). کاربرد واژه‌های عامیانه به صورت افسارگسیخته و بی‌رویه می‌تواند آسیب‌های جدی به زبان وارد

کند. واژه‌های عامیانه در پاره‌ای موارد به دلایل ذیل ممکن است مصداق غرابت استعمال باشند: ۱- این‌گونه واژه‌ها تنها در صورت گفتاری زبان - آن هم در قشر محدودی - به کار می‌روند و برای همه اهل زبان مأنوس نیستند؛ ۲- گاه روشنی و صراحت لازم را ندارند و فهم معنای آنها نیازمند تأمل و تدبر است. در جدول زیر برخی از این واژه‌ها نشان داده شده است:

واژه عامیانه	معادل مناسب	واژه عامیانه	معادل مناسب
بوق	گیج	گل و گشاد	گسترده / وسیع
سوتی دادن	آبرویزی کردن	لای	داخل
سه کردن	خرابکاری کردن	مشنگ	کودن / بی عقل
انگار	گویی	قاطی پاطی	درهم / مخلوط

۴-۲-۴ لغات مربوط به لهجه‌ها و گویش‌ها: بحث از ماهیت لهجه‌ها و گویش‌ها و ارتباط آنها با زبان معیار در چارچوب این مقاله نمی‌گنجد. بسیاری از واژه‌هایی که در گویش‌های مختلف رواج دارد، از جمله واژه‌های سره و خالص فارسی و بازمانده زبان‌های ایران باستان است. این واژه‌ها این قابلیت را دارند که در فرایند واژه‌گزینی نهادهای نظارتی بررسی و حتی جایگزین برخی واژه‌های فرنگی شوند. البته یکی از اصول واژه‌گزینی آن است که در انتخاب معادل فارسی برای واژه‌ها و اصطلاحات بیگانه، واژه فارسی باید حتی‌الامکان به زبان فارسی معیار امروز، یعنی زبان متداول میان تحصیل‌کردگان و اهل علم و ادب، و زبان سخنرانی‌ها و نوشته‌ها نزدیک باشد؛ اما طبق اصول فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی، «در معادل‌گزینی برای الفاظ بیگانه به علت کثرت مفاهیم مختلف و وجود تفاوت‌های اندک میان مفاهیم گوناگون در علوم، چنانچه نتوان در زبان فارسی امروز الفاظ مناسبی پیدا کرد، می‌توان در مرحله اول از واژه‌های گویش‌ها و زبان‌های زنده ایرانی و در مرحله بعد از گویش‌ها و زبان‌های باستانی بهره برد» (اصول و ضوابط واژه‌گزینی، ۱۳۸۸: ۳۲).

ممکن است بهره‌گیری از این واژه‌ها - طبق مراتبی که فرهنگستان در نظر می‌گیرد - برای معیارسازی مفید باشد؛ اما در هر حال ورود لغات مربوط به لهجه و گویش‌ها زمانی که به صورت منطقی و هدفمند و با نظارت نهادهای سازمانی وحدت‌بخش صورت نگیرد، می‌تواند آسیب‌های بسیاری برای زبان معیار داشته باشد. گویش‌های مختلف نسبت به زبان معیار رواج و اهمیت کمتری ندارند و نیازهای محاوره‌ای افراد محدودی را برآورده می‌کنند. نظر به اینکه این واژه‌ها برای همه جامعه زبانی مفهوم نیستند و در بسیاری موارد غریب می‌نمایند می‌توانند مصداق غرابت استعمال تلقی شوند. در جدول ذیل برای نمونه به برخی از این واژه‌ها اشاره شده است:

واژه	برابر مناسب	واژه	برابر مناسب
اُشتولی (مشهدی)	مال مفت و مجانی	ماسماسک (اصفهانی)	اشاره به شیء نامعلوم
خُنک (اصفهانی)	ویژگی فردی که مزاج بیش از حد یا بیجا می‌کند.	چوله غَزک (مشهدی)	مترسک داخل جالیز
لُختی (اصفهانی)	بی سروپا / لات / لابلالی	چپو (شیرازی)	چپاول
دده (گویش شهرکردی)	خواهر	خُسور	پدرزن
چوری (اصفهانی)	جوجه	چوک (هرمزگان)	بچه
چوری (مشهدی)	النگو	پَلخمون (مشهدی)	فلاخن، قلاب سنگ

۵-۲-۵ اشتراک لفظی: اشتراک لفظی از جمله موضوعاتی است که در فقه، منطق، علم بیان (کنایه و تعریض)، بدیع

(ایهام، استخدام) و نیز فقه‌اللغه بررسی می‌شود. بحث از اشتراک‌های لفظی قرآن کریم و وجوه و نظایر نیز از جمله موضوعاتی است که قرآن‌پژوهان به آن توجه کرده‌اند. در برخی کتاب‌های بلاغی یکی از شرایط غرابت استعمال را اشتراک لفظی دانسته‌اند؛ به این معنا که لفظی برای دو معنی یا بیشتر مشترک باشد و قرینه‌ای دال بر مراد گوینده در کلام نباشد و شنونده در فهم معنای مقصود متحیر شود (هاشمی، ۱۳۵۰ق: ۸؛ رجایی، ۱۳۴۰: ۵).

شیوه به‌کارگیری واژه‌هایی که اشتراک لفظی دارند در انتقال معنا اهمیت بسزایی دارد. در بسیاری موارد لفظی مشترک در متن به کار می‌رود و با توجه به قرائن کلام معنا به راحتی از عبارت برداشت می‌شود؛ اما مشکل زمانی ایجاد می‌شود که: ۱- قرینه صریحی برای فهم معنای واژه وجود نداشته باشد؛ ۲- در بافت کلام واژه مشترک به دو معنای متفاوت به کار رفته باشد؛ به صورتی که مثلاً در دو جمله متوالی هر بار لفظ به یک معنا دلالت کند. در این صورت دریافت معنا با دشواری صورت می‌گیرد؛ برای مثال به جمله زیر دقت کنید:

- عکس مرد عصبانی مرد صبوری می‌نمود.

در اینجا عکس واژه‌ای است که اشتراک لفظی دارد. «عکس» در عربی به معنای «متضاد» و در فارسی به معنای «تصویر» به کار می‌رود. در جمله مذکور از این واژه هر دو معنا برداشت می‌شود؛ بنابراین کاربرد کلمه عکس در این جمله از جمله اشتراک‌های لفظی است که از منظر بلاغیان مصداق غرابت استعمال در نظر گرفته می‌شود. کاربرد اشتراک‌های لفظی - همچنان که در جمله مذکور هم مشاهده می‌شود - گاهی به کژتابی می‌انجامد و در این صورت باید از کاربست آنها دوری کرد.

۳-۴ مخالفت قیاس

یکی از اصول مهم در فرایند واژه‌گزینی توجه به اصول و قواعد دستور زبان فصیح و رایج زمان است. در علم معانی نیز به این امر توجه شده است. مخالفت قیاس یکی از شرایطی است که مخل فصاحت کلمه در نظر گرفته شده است. مخالفت قیاس عبارت است از اینکه کلمه بر خلاف قواعد لغوی و صرفی آورده شود؛ مانند کاربرد کلمه اجلل به جای اجل در بیت سعدی (رجایی، ۱۳۴۰: ۸؛ همایی، ۱۳۷۰: ۲۹) یا گفته‌اند «آن است که کلمه بر خلاف قانونی باشد که از تتبع لغت عرب و صرف مستفاد است» (مازندرانی، ۱۳۷۶: ۳۵). صرف نظر از شواهد عربی، شواهدی از شعر فارسی برای مخالفت قیاس در کتاب‌های بلاغی ذکر شده است؛ از جمله کلمات چهچیدن، بشندی، سخون به جای چهچه‌زدن، بشنیدی و سخن.

نقدهایی به این شواهد وارد شده است؛ از جمله اینکه «تمام شواهدی که برای مخالفت قیاس در کتاب‌های بلاغی آمده، صرفاً کلماتی است که در زبان شعر و به سبب ضرورت وزن مخفف شده یا اندکی تغییر یافته است. چنین واژه‌هایی که در موقعیت‌های خاص و به صورت استثنایی استفاده می‌شود، نمی‌تواند حالت طبیعی زبان را آشکار سازد. علاوه بر این، اگر شاعری به ضرورت وزن یا قافیه تغییری جزئی در کلمه ایجاد کند و مثلاً آن را مخفف کند، موضوعی است که استثنابودن آن بر همگان روشن است و در زبان نیز تداول پیدا نمی‌کند» (آقاحسینی و میرباقری فرد، ۱۳۸۷: ۱۱-۱۰).

چند نکته را در مخالفت قیاس باید در نظر داشت:

۱) مخالفت قیاس نیز گاهی نیز بنا به مقتضیات زمان تغییر می‌کند؛ برای مثال برخی مختصات سبکی خراسانی امروزه مصداق مخالفت قیاس شمرده می‌شوند؛ مانند تشدید مخفف و تخفیف مشدد. نمونه‌های متعددی نیز از تغییر مصوت‌های کوتاه به بلند (مهار/ ماهار) و بلند به کوتاه (خوابانید/ خوابانید) در بحث مختصات آوایی سبک خراسانی در کتاب‌های سبک‌شناسی آمده است (شمیسا، ۱۳۹۳: ۶۶)؛ همچنین به مرور زمان بسیاری از کلمات دستخوش تغییرات آوایی چون قلب، اضافه، حذف، ابدال و ... می‌شوند و بررسی این موضوع که آیا این کلمات مصداق مخالفت قیاس است یا نه، باید به صورت جداگانه و بنا به مقتضیات زمان در نهادهای نظارتی انجام شود؛ زیرا ساختن و به‌کاربردن بی‌حدومرز و بدون قاعده واژه‌ها بدون هدایت و نظارت نهادهای متولی امر ممکن است آسیب‌هایی را برای زبان به همراه داشته باشد؛ از همین مقوله است مثال کاربرد مصادر بسیطی همچون «نوشتیدن»، «غارتیدن»، «سلفیدن» به جای مصادر مرکب که در شعر نمونه‌هایی دارد و

امروزه نیز برخی نویسندگان به کاربرد آنها تمایل دارند.

۲) برخی ساختارهای غلط دستوری به دلیل کثرت استعمال رایج و متعارف شده‌اند؛ مثل کلمهٔ مسلمان که در عربی جمع است و در فارسی مفرد تلقی می‌شود. به همین دلیل برخی محققان معتقدند غرض از قیاس، نرم یعنی هنجارهای معمول و متعارف در زبان است (شمیسا، ۱۳۹۳: ۶۷). برخی نیز معتقدند استثناهایی در این زمینه وجود دارد. اگرچه بنای برخی کلمات بر مخالفت قیاس است، از منظر بلاغیان از جمله کلمات فصیح به شمار می‌رود (رجایی، ۱۳۴۰: ۹-۸)؛ یا اینکه گفته‌اند ممکن است کلمه خلاف قاعده باشد اما به دلیل به‌کار رفتن در کلام فصحا و بلغا محل فصاحت نباشد (مازندرانی، ۱۳۷۶: ۳۵). در برخی کتاب‌های بلاغی نیز از اصطلاح وضع یاد کرده‌اند؛ به این معنا که برخی کلمات پرکاربرد هستند و واضع لغت آنها را از قانون مستثنی کرده است؛ بنابراین خروج آنها از قاعده جاری آنها را از فصاحت خارج نمی‌کند (رجایی، ۱۳۴۰: ۹). وضع و ضرب یا جعل به این معناست که گاهی بزرگان ادب به وضع لغتی می‌پردازند که ممکن است با ظاهر قوانین دستوری مطابق نباشد اما مطابق روح زبان باشد؛ مانند «بهاریات» در بیت مولانا: «این از آن لطف بهاریات بود/ یا ز پاییزی پرافات بود» (شمیسا، ۱۳۹۳: ۶۷).

صرف نظر از ویژگی‌های سبکی و تغییرات آوایی که به تناسب زمان در واژه ایجاد می‌شود، مخالفت قیاس عبارت است از کاربرد واژه به خلاف قواعد دستوری زبان. گروه‌های ذیل را می‌توان از جمله مصداق‌های مخالفت قیاس دانست:

۳-۴-۱ گرت‌برداری ساختاری از زبان عربی و دیگر زبان‌ها: در گرت‌برداری یا وام‌گیری صورت ترکیبی یا اصطلاحی، نحوی یا معنایی کلمات به اجزای سازنده‌اش تجزیه و ترجمهٔ لفظ‌به‌لفظ یا تعمیم معنایی یا تغییر ساختاری می‌یابد (ذوالفقاری، ۱۳۹۵: ۲۰۳). تقسیم‌بندی‌های مختلفی از گرت‌برداری مطرح شده است؛ از جمله: گرت‌بردای واژگانی، معنوی و نحوی (نیکوبخت، ۱۳۹۵: ۱۰۹-۱۰۶) یا تقسیم آن به گرت‌بردای معنایی و نحوی (ذوالفقاری، ۱۳۹۵: ۲۰۵-۲۰۴). هرچند که گرت‌برداری از جمله روش‌های واژه‌گزینی است و فواید بسیاری برای زبان دارد، گاهی آسیب‌هایی نیز به زبان وارد می‌کند؛ از جمله اینکه گرت‌برداری فراوان ممکن است موجب تغییر در ساخت واژه یا معناشناسی زبان وام‌گیرنده شود و در صورت‌های صرفی زبان وام‌گیرنده تأثیر بگذارد؛ برای نمونه به برخی ساختارهای صرفی غلط اشاره می‌شود؛ این ساختارها در اثر گرت‌برداری به زبان فارسی وارد شده‌اند:

مثال	گرت‌برداری	
گزارشات، آزمایشات	جمع بستن کلمات فارسی با «ات» عربی	گرت‌برداری از زبان عربی
بنادر، میداین	استفاده از ساخت جمع مکسر برای کلمات فارسی	
منیت، دوئیت	استفاده از پسوند «یت» برای واژه‌های فارسی	
گاهاً، جاناً، تلفناً، مالاً	استفاده از تنوین عربی برای کلمات غیرعربی	

جایگزین	گرت‌برداری	گرت‌برداری از دیگر زبان‌های بیگانه
دیدگاه	نقطه‌نظر	
ضعف	نقطه‌ضعف	
حدود	دوروبر	
پیشینه	ادبیات	
بی‌اعتنا/ بی‌توجه	بی‌تفاوت	
یک کتاب، یک مرد	استفاده از «یک» به جای «ی» نکره	

۴-۳-۲ بی توجهی به قواعد صرفی و معنایی زبان فارسی: توجه به قواعد صرفی و معنایی زبان در فرایند واژه‌گزینی اهمیت بسزایی دارد. بی توجهی به این قواعد مصداق مخالفت قیاس است؛ گاهی بدون در نظر گرفتن معنای یک کلمه، معانی دیگری بر آن حمل می‌شود. بسیاری از کلیشه‌های نگارشی بدون توجه به بار معنایی واژه و با تکرار بی‌رویه در زبان به‌کار می‌روند و این تکرارها ضمن کاستن از تنوع واژگان آسیب‌های معنایی به زبان وارد می‌کند.

همچنین در فرایند واژه‌گزینی باید ساخت صرفی زبان فارسی در نظر گرفته شود. بی توجهی به معنای پیشوندها، پسوندها، حروف و ... و جایگاه آنها در ساخت صرفی زبان فارسی نیز آسیب‌هایی را در حوزه واژه دربر داشته است که برای نمونه برخی ساختارهای نادرست صرفی و معنایی در جدول ذیل نمایش داده شده است:

مثال	ساختار نادرست	ساختارهای نادرست صرفی و معنایی
نشانگر به معنای نشان‌دهنده	استفاده از پسوند گر در غیر معنای «سازنده»، «کننده» و «انجام‌دهنده»	
عدم وجود، عدم آگاهی	عدم به معنای نبودن	
مورد صحیح را انتخاب کنید.	مورد به معنای گزینه و ...	
در زیر به این نکته اشاره می‌شود.	زیر به معنای دنباله مطلب / ادامه	
همچنان‌که در بالا به آن اشاره شد.	بالا به معنای پیش از این	
به ژرفای کلام او پی بردم.	ژرفنا به جای ژرفا	

۴-۴ کراهت در سمع

به‌کاربردن بسیاری از واژه‌ها به دلایل مختلف ناخوشایند است و انسان از شنیدن آن کراهت دارد. در تعریف کراهت در سمع آمده است: «ناگواری کلمه است در گوش‌ها و آن نیز ذوقی است؛ مانند جرش‌ی که به معنی نفس است در قول متنبی» (مازندرانی، ۱۳۷۶: ۳۶)؛ یا «چنان است که کلمه بر اثر وحشی بودن در گوش خوشایند نباشد؛ به‌طوری‌که طبع از شنیدن آن متنفر شود» (رجایی، ۱۳۴۰: ۹؛ آق‌اولی، ۱۳۷۳: ۷-۶). کلمات «غده»، «دُشپیل» به معنای غده، «خوگک» به معنای نوعی بیماری که در گلو پدید می‌آید، «خنایزیر» به معنای نوعی بیماری، «سلعه» به معنای سرشکستگی را مصداق کراهت در سمع دانسته‌اند (مرادی و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۱).

برخی محققان مانند خطیب قزوینی، تفتازانی و از بین معاصران شمیسا کراهت در سمع و تنافر حروف را یکی دانسته‌اند (شمیسا، ۱۳۹۳: ۶۵). صعیدی نیز معتقد است کراهت در سمع ناشی از تنافر حروف یا غرابت کلمه است (صعیدی، ۱۴۲۰ق: ۱۳/۱). البته غرابت کلمه خود به‌تنهایی موجب کراهت در سمع نمی‌شود. همچنین بهتر است بین کراهت در سمع و تنافر حروف تفاوت گذاشت؛ زیرا تنافر به معنای رمندگی است و تنافر حروف به این معنی است که کنار هم قرار گرفتن صامت‌ها و مصوت‌ها با توجه به مخارج ادای آنها دشوار باشد و به تعبیر دیگر حروف از یکدیگر گریزان باشند؛ به‌گونه‌ای که تلفظ کلمه با دشواری انجام پذیرد؛ اما در کراهت در سمع بحث از ناخوش داشتن لفظ است؛ یعنی شخص با شنیدن آن کلمه به دلایل مختلف آن را ناخوش می‌دارد. در کراهت در سمع بحثی از تلفظ مطرح نیست. در این صورت ممکن است تلفظ کلمه با سختی همراه نباشد اما شنیدن آن ناخوش باشد. گفتنی است که کراهت در سمع نسبی است؛ یعنی ممکن است فردی

به دلایل شخصی از شنیدن یک واژه کراهت داشته باشد.

به نظر برخی بلاغیان نیز کراهت در سمع عیبی جداگانه محسوب نمی‌شود و اگر کلمه از غرابت استعمال تهی باشد، از کراهت در سمع نیز تهی خواهد بود (مازندرانی، ۱۳۷۶: ۳۶؛ طیبیان، ۱۳۹۲: ۲۵).

آقاحسینی و میرباقری فرد به نوع دیگری از کراهت در سمع اشاره می‌کنند که در کتاب‌های بلاغی به آن اشاره نشده است و آن، کراهت به سبب توجه به معنی واژه‌هاست. این نوع کراهت می‌تواند تأثیر بیشتری بر مخاطبان بگذارد و کاربرد فراوان‌تری داشته باشد. بنابراین می‌توان گفت کراهت در سمع دو گونه است کراهت لفظی ۲- کراهت معنوی (۱۳۸۷: ۱۴). این تقسیم‌بندی مبنای بررسی در این مقاله قرار گرفت.

کراهت لفظی: مباحثی که در باب کراهت در سمع در کتاب‌های بلاغی مطرح شده است، بیشتر به حوزه کراهت لفظی مربوط است؛ یعنی اینکه انسان از شنیدن لفظ کلمه‌ای کراهت داشته باشد و آن را ناخوشایند بداند. به نظر می‌رسد کراهت لفظی - چنانکه بلاغیون نیز به آن اشاره کرده‌اند - با تنافر حروف هم‌پوشانی دارد؛ بنابراین در این بخش تنها موضوع کراهت معنوی بررسی می‌شود.

کراهت معنوی: کلماتی در زبان هست که لفظ آنها بدون توجه به معنی اثر نامطلوبی بر شنونده ایجاد نمی‌کند؛ بلکه آنچه سبب کراهت و ناخوشایندی آنها می‌شود، صرفاً مطروف لفظ است نه ظاهر آن (همان: ۱۴). بخشی از آنچه موجب کراهت معنوی می‌شود، واژه‌هایی است که با عنوان «واژه‌های حرام» یا «تابو» (taboo words) از آنها یاد می‌شود (نیکوبخت، ۱۳۹۵: ۱۱۴). کلمات تابو پاره‌ای از کلمات‌اند که معمولاً در زبان عامیانه رواج دارند و در زبان و صحبت رسمی بر زبان جاری نمی‌شوند و گویی تحریم شده‌اند؛ به همین دلیل کلمات دیگری جایگزین آنها می‌شود. کلمات جدید نیز پس از شیوع و دلالت صریح بر معنای مورد نظر، به تدریج تابو می‌شود و کلمات جدیدتری جای آنها را می‌گیرد (همان).

صرف نظر از کراهت‌های معنوی که هر فردی بنا به دلایل شخصی از واژه‌ها برداشت می‌کند، کاربرد واژه‌هایی که دور از عرف است و با زشتی و رکاکت همراه است در زبان معیار صحیح نیست. نکته درخور توجه آن است که برخی واژه‌ها به‌خودی خود در بردارنده معنای رکیک و زشتی هستند و رکاکت آنها برای عامه مردم آشکار است؛ افراد به‌صورت ناخودآگاه از کاربرد آنها در زبان پرهیز می‌کنند؛ اما گاهی به‌دلیل ناآگاهی رکاکت برخی واژه‌ها برای افراد آشکار نیست یا برخی واژه‌ها چند معنا دارد و در یک معنا رکیک به حساب می‌آیند؛ اما افراد به‌دلیل ناآگاهی آنها را به‌صورت گسترده در زبان به‌کار می‌برند. این واژه‌ها مصداق کراهت معنوی هستند و باید از کاربرد آنها در زبان پرهیز شود. عبارات «دم کسی را دیدن»، «باحال» و «روی هم‌رفته» از جمله این واژه‌هاست.

نتیجه

تأمل در کتاب‌های بلاغی نشان می‌دهد بلاغیان پیشنهادهایی برای گزینش و کاربست صحیح کلمات داشته‌اند که می‌تواند راهکارهای مناسبی برای واژه‌گزینی باشد. با بررسی الگوی فصاحت کلمه در علم معانی و توجه به آن در فرایند واژه‌گزینی مشخص شد:

آنچه در علم معانی با عنوان «فصاحت کلمه» مطرح می‌شود، به‌طور کامل بحث نگارشی است که در برخی موارد با بایدها و نبایدهای دستوری نیز درهم آمیخته است.

عوامل بسیاری موجب تنافر حروف و ازین‌رفتن خوش‌آهنگی کلمات می‌شود که از آن جمله است: طول کلمه یا ترکیب، نوع صامت‌ها و مصوت‌ها و شیوه آرایش آنها.

طولانی‌بودن کلمه یا ترکیب در نگارش از دو منظر می‌تواند آسیب‌هایی را به زبان وارد کند: ۱- موجب ناخوش‌آهنگی

کلمه در تلفظ شود ۲- به زیبایی نظام نوشتاری زبان آسیب بزند. بنابراین شیوه هم‌نشینی حروف در حوزه گفتار و نوشتار اهمیت بسزایی دارد؛ در حالی که در غالب تعاریفی که از تنافر حروف در کتاب‌های بلاغی مطرح است، تنافر حروف به بحث تلفظ مربوط می‌شود. به نظر می‌رسد این اصطلاح می‌تواند هم‌نشینی نامناسب حروف در نظام نوشتاری زبان را نیز دربرگیرد. اگرچه دیدگاه در علم معانی غرابت استعمال بیشتر برای واژه‌های مهجور و متروک به کار می‌رود، این اصطلاح می‌تواند با توسع معنایی برای الفاظی که روایی و کاربرد لازم را در زبان فارسی معیار ندارند و اهل زبان آنها را به رسمیت نمی‌شناسند نیز به کار رود. صرف‌نظر از واژه‌های نامأنوس و مهجور، گروه‌واژه‌های دیگری نیز می‌تواند از مصداق غرابت استعمال تلقی شود؛ از جمله کلیشه‌های نگارشی، لغات بیگانه نامأنوس، لغات عامیانه نامأنوس و برخی اشتراک‌های لفظی. بحث از مخالفت قیاس در علم معانی کاملاً زیرساخت دستوری دارد و مهم‌ترین مصداق‌های آن در حوزه گزینش و کاربرد واژه‌ها شامل دو بخش است: ۱- گرت‌برداری از زبان عربی و دیگر زبان‌ها؛ ۲- بی‌توجهی به قواعد صرفی و معنایی زبان فارسی. کراهت سمع در حوزه تلفظ با تنافر حروف هم‌پوشانی دارد و در حوزه معنا کاربرد واژگان زشت و رکیک را در برمی‌گیرد.

منابع

۱. آقاحسینی، حسین و سیدعلی اصغر میرباقری فرد (۱۳۸۷). «نقد و تحلیلی بر مقدمه کتاب‌های بلاغی: فصاحت کلمه»، نشریه دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه شهید باهنر کرمان، شماره ۲۳، ۱۸-۱.
۲. آق‌اولی، حسام‌العلما (۱۳۷۳). درالادب در فن معانی، بیان، بدیع، قم: چاپ ستاره.
۳. اصول و ضوابط واژه‌گزینی (۱۳۸۸)، مصوب فرهنگستان زبان و ادبیات فارسی، ویرایش سوم.
۴. جرجانی، عبدالقاهر (۱۹۸۲م). دلائل الاعجاز، تصحیح و تعلیق سید محمد رشید رضا، بیروت: دارالمعرفه.
۵. حق‌شناس، علی محمد (۱۳۹۳). آواشناسی: فونتیک، چ پانزدهم، تهران: آگه.
۶. خطیب قزوینی (بی‌تا). الايضاح فی علوم البلاغه، بیروت: دارالکتب العلمیه.
۷. خفاجی، ابن‌سنان (۱۹۵۳م). سرالفصاحه، تصحیح عبدالمتعال صعیدی، مصر: مطبعة محمدعلی صبیح و اولاده.
۸. دیباجی، سید ابراهیم (۱۳۷۶). بدایه‌البلاغه، تهران: سمت.
۹. ذوالفقاری، حسن (۱۳۹۵). آموزش ویراستاری و درست‌نویسی، چ ۲، تهران: علم.
۱۰. رجایی، محمدخلیل (۱۳۴۰). معالم‌البلاغه در علم معانی و بیان و بدیع، انتشارات دانشگاه شیراز.
۱۱. رضانژاد، غلامحسین (۱۳۶۷). اصول علم بلاغت در زبان فارسی، الزهرا.
۱۲. سارلی، ناصرقلی (۱۳۹۰). «بازاندیشی چارچوب نظری فصاحت»، نقد ادبی، س ۴، ش ۱۴، تابستان، ۵۰-۳۱.
۱۳. _____ (۱۳۸۷). زبان فارسی معیار، تهران: هرمس.
۱۴. شمیسا، سیروس (۱۳۹۳). معانی، ویراست دوم، تهران: میترا.
۱۵. شوقی ضیف (۱۳۸۴). تاریخ و تطور علوم بلاغت، ترجمه محمدرضا ترکی، تهران: سمت.
۱۶. صعیدی، عبدالمتعال (۱۴۲۰ق). بغیة الايضاح لتلخیص المفتاح فی علوم البلاغه، قاهره: مکتبه الآداب.
۱۷. طیبیان، سیدحمید (۱۳۹۲). برابرهایی علوم بلاغت در فارسی و عربی: براساس تلخیص المفتاح و مختصر المعانی، چاپ دوم، تهران: امیرکبیر.
۱۸. عسکری، ابو‌هلال (۱۹۸۹م). الصناعتین: الكتابة والشعر، بیروت: دارالکتب العلمیه.

۱۹. عمارتی مقدم، داوود (۱۳۹۵). بلاغت از آتن تا مدینه، تهران: هرمس.
۲۰. مازندرانی، محمدهادی بن محمدصالح (۱۳۷۶). انوارالبلاغه در فنون معانی، بیان و بدیع، به کوشش محمدعلی غلامی نژاد، تهران: مرکز فرهنگی نشر قبله.
۲۱. مرادی و دیگران (۱۳۹۴). تحقیق در معانی و بیان و فنون ادب فارسی، تهران: دانشگاه پیام نور.
۲۲. نفیسی، علی اکبر (۱۳۵۵). فرهنگ نفیسی، با مقدمه محمدعلی فروغی، ج ۳، تهران: کتابفروشی خیام.
۲۳. نیکویخت، ناصر (۱۳۹۵). مبانی درست‌نویسی زبان فارسی معیار، ج ۵، تهران: چشمه.
۲۴. وفایی، عباسعلی و سمیه آقابابایی (۱۳۹۴). علم معانی و دستور زبان فارسی، تهران: نشر علمی.
۲۵. هاشمی، سیداحمد (۱۳۵۰ق). جواهرالبلاغه فی المعانی والبیان والبدیع، مصر: مطبعه السعادة.
۲۶. همایی، جلال‌الدین (۱۳۷۰). درباره معانی و بیان، به کوشش ماهدخت بانو همایی، تهران: هما.

